

Michal Topor

POLITICKÉ PERIODIKUM A PRÓZA (PRÓZA V ČESKÝCH ANARCHISTICKÝCH TISKOVINÁCH KONCE 19. STOLETÍ)

1. NĚKOLIK POZNÁMEK NA ÚVOD

Obecně je téma mé zprávy vymezitelné jako fungování prózy v politickém periodiku určitého období. Soustředil jsem se na ta periodika, u nichž evidentně převažuje politický akcent, tak jak ho obvykle chápeme: takové periodikum se přede vším jiným **explicitně** situuje v dobovém politickém kontextu, artikuluje aktuální vztah státu a jedince, aktuální sociální otázky apod. Pole průzkumu jsem navíc zúžil na česká politická periodika, jež se společně podílejí na diskurzu, který je možné vymezit jako „anarchistický“ – v souladu s pracemi Václava Tomka, především s knihou *Český anarchismus a jeho publicistika 1880–1925* (TOMEK 2002).

Je patrné, že neexistuje jedna jediná verze anarchismu, nicméně je tu něco, co by mohlo anarchistický diskurz propojovat, a sice přísná nechuť k tomu, co jest, k statu quo v politickém, ale tím současně osobně naléhavém smyslu. To je bod, ve kterém se anarchistické, především agitativní periodikum nutně setkává – v jakémsi režimu dělby práce – s oblastmi sociálněkritického psaní a s diskurzem umělecké moderny, především s produkcí časopisů, jakými jsou v devadesátých letech *Moderní revue* a *Nový kult*, které otevřené spojení beletrie a agitace upořádají. Nezanedbatelným momentem průzkumu dobových anarchistických tiskovin a místa prózy v nich proto musí nakonec přece jen být vztah „politiky“¹ k umění, konkrétně vztah literárního obrazu, symbolu, symbolického jazyka a politické výzvy.

Snad není od věci připomenout, že více nebo méně očividné, neskrývané spojení politiky a prózy jako žánru literatury je možné sledovat také napříč celým 20. stoletím jako podivně měnivé a přece spojitě dědictví osvícenského, výchovného, inženýrského patosu předchozích století. Moje sonda má zviditelnit jen epizodu této cesty.

1 Pojem „politiky“ se pak nezbytně rozšiřuje: patrně každý text je politicky aktivní, zviditelňuje svět v nějaké perspektivě, od souhlasu k odmítnutí a projektu jiného. Různí se jen sféry, v nichž se tato politická práce textu odbývá.

2. POHYBY: ZÁPLETKY, FIGURY, STYLIZACE; PROMĚNY JAZYKŮ

Hmota obdržela převahu nad duchem, život pozbývá vábnosti. Vyhublé a slabé, bledé líce, mozolnaté ruce a slza v oku – toť obrázky dnešního lidu, jenž úpí, podléhá nepřítelům svým: bídě a nouzi, hladu a zimě, nemocem a předčasně smrti.

Jest vám to známo? Ba ovšem; vždyť částí jste lidu sami.²

Ó bratři a sestry, jen vpřed
za velkými cíly:
své spojujme síly
a zbudujme blažený svět!³

Chceme nové lidi – nový život. Nové lidi se zdravými zásadami a vznešenými ideami.⁴

Agitativní funkce úžeji politicky zaměřených anarchistických tiskovin se výrazně promítá do rozmístění, četnosti i povahy fikčně založených próz, které se tu objevují. Nejčastěji lze prozaické texty najít – ostatně nijak pravidelně, spíš řídce – pod čarou, na místě fejetonu, obklopené texty jiného typu, jako jsou programové stati, prohlášení, časové zprávy, glosy, oznámení, přetisky dopisů apod. Od počátku se prozaický text stává součástí celkového politického angažmá časopisu, doplňuje, dokládá, zrcadlí problematiku přítomnou v okolních textech. To se samozřejmě projevuje v tematickém inventáři daných próz, který současně – povětšinou ve směru krajní schematizace – odpovídá na motivické iniciace soudobé nebo nedávné prozaické produkce, zejména té, která je zatížena sociálněkriticky, zakotvena v naturalistním konceptu psaní.

2. 1. PADLÁ DÍVKA A ČISTÝ MLADÍK

Jednu z takových tematických linií, kterou lze zprvu považovat za příznačnou především pro ryze agitativní typ anarchistického periodika, představuje prozaická variace motivu ženy či dívky svedené někým z okruhu tovární vykořisťovatelské třídy (majitel, jeho syn, ředitel) nebo studentem, příslušníkem zkažené inteligence; odmrštěný původní nápadník (čistý dělnický mladík) se pak

2 „Vydavatelstvo čtenářstvu“, *Omladina* 1, 29. 10. 1891, č. 1, s. 1–3.

3 Lorenc, František: „Chcem blaho!“, *Omladina* 1, 29. 10. 1891, č. 1, s. 6–7.

4 -li- [patrně A. P. Kalina]: „K našemu postupu“, *Omladina. Organ mládeže československé* (Ústí nad Labem) 1, 7. 12. 1895, č. 3, s. 17–18.

obvykle vydává na cestu, třeba do zámoří. Počátek této řady je možné najít v „*novelce z dělnického života*“ nazvané *Nevěrná*, která – podepsána V. L. Liberté (tj. František Cajthaml-Liberté) – byla otištěna v lednu roku 1890 v listu *Nový Věk Svobody*, tehdy ještě *Časopise sociálně demokratickém*,⁵ určeném nejširšímu, především ale dělnickému publiku.

Jedná se o schématický příběh se srdceryvnou ambicí, exemplum, které až příliš okatě říká: tohle je „typický příběh“, „tak to bohužel chodí“ apod., což je doloženo úvodní výkladovou promluvou vypravěče: „*V těch vyhublých postavách dělnických bije srdce lidštější, schopno lásky větší a šlechetnější, nežli kteréhokoli chovance přepychu. Žel, že démon mamonu často i chudobu dovede omámit, že tak těžce mu srdce nezkušené může odolat.*“ Zjevná naivita vyprávění, které následuje, by nám neměla zastřít důležitou funkci, kterou takový text může naplňovat, a sice stvrzení, resp. produkci specifické identity, specifických figur – stvoření ideální postavy dělníka s romantickými rysy, snivého rebela otloukaného osudem, kristovské bytosti, od níž se všichni odvracejí,⁶ a vedle a proti této ideální postavě jednak figury dívky náchylné k pádu (prodejnosti, až k nevěstinci), jednak okruhu figur zvrhlé, svádivé vrchnosti (továrník, ředitel, správce).

Toto schéma pak realizují i další prozaické texty na stránkách stejného listu: *Všední obrázek a Něco z velkého města* Josefa Krapky Náchodského (druhý z nich je hned v prvních řádcích přímo uveden jako důkaz nemravnosti „oné třídy, která se zove inteligencí“), dále *Život v chudobě* podepsaný V. K. (snad Vilém Körber) či nepodepsaný „fejeton“ z *Haviře. Hornické přílohy NVS* (1890).⁷

Z daného schématu vychází znovu na stránkách *Nového Věku Svobody* o tři roky později (1893)⁸ i Alois Věkoslav Haber v kapitole „*A byla čistá jako holubice!*“ z „cyklu“ *Mizerové*, který původně jako „romaneto“⁹ začal vycházet v *Omladině*.¹⁰ Haberovo exemplum vyznívá optimističtější než předchozí záznamy zá-

5 Liberté, V. L.: „Nevěrná. Novelka z dělnického života“, *Nový Věk Svobody* 4, 10. 1. 1890, č. 1, s. 2–4. Teprve počínaje 15. 7. 1892 časopis vychází s podtitulem *Časopis neodvislých socialistů*.

6 Viz: „*Nuzný oděv nikterak nedoveďl zakrytí půvab jeho souměrně rostlé, vysoké štíhlé postavy. Černý kadeřavý vlas malebně vroubil vysoké čelo a bledý obličej, ozdobený pod orličím nosem malými černými knírky*“, tamtéž.

7 Krapka Náchodský, Josef: „Všední obrázek“, *Nový Věk Svobody* 4, 13. 2. 1890, č. 3, s. 18–20; týž: „*Něco z velkého města*“, *Nový Věk Svobody* 4, č. 13, s. 100–101; V. K.: „*Život v chudobě*“, *Nový Věk Svobody* 4, 27. 6. 1890, č. 12, s. 92–93; „*Fejeton*“, *Nový Věk Svobody* 4, 28. 8. 1890, č. 16, *Haviř. Hornická příloha*.

8 A pak znovu za další dva roky v próze *Ve víru života* (srov. Věkoslav: „*Ve víru života*“, *Volný duch. Časopis pro zájmy společenského a duševního života* 1, 21. 12. 1894, č. 3, s. 1).

9 Patrně v poukazu k jedné z iniciačních autorských osobností českého sociálněkritického psaní – Jakubu Arbesovi.

10 Haber, Věkoslav: „*A byla čistá jako holubice!*“ Z cyklu *Mizerové*“, *Nový Věk Svobody* 5, 29. 4. 1893, č. 10, s. 224–226; Haber, Věkoslav: „*Mizerové. Romaneto*“, *Omladina. Organ mládeže československé* 2, 1. 3. 1893, č. 1, s. 5–7, 5. 4. 1893, s. 18–20. Knížně vyšli *Mizerové* v roce 1895.

keřného světa. Mína z *Mizerů* sice naplňuje pozici padlého anděla, ale poddává se bídě světa, aniž by definitivně ztratila svou touhu po jiném. Dává se „*hejským*“, dokud nepotká Karla Tučka, idealistu v těle zámečníka. Spolu projdou vězněním, aby pak konečně žili věrni svému snu; vyprávění se uzavírá příznačnou proměnou všedních hrdinů v alegorické reprezentanty ideální existence: „*Oba jsouce naplnění velkými ideami šli – pomáhali obrození lidstva, vrhnouti v něj jiskru touhy, aby roznitili v něm plamen veliké, svobodné lásky.*“¹¹ Vyprávění postupuje zrychleně, v jakési naivistické zkratce, hlas vypravěče patosem svého hodnocení těsně souzní, ba místy splývá s úvahami ústřední postavy. Fikce se tu rodí z potřeby dát zaznít určitým ideologickým prefabrikátům v typické, modelové situaci, vypravěč se nejednou proměňuje v komentátora a soudce (v lexikálním výběru či modalitě své řeči nebo v přímých glosách, konstatacích, obecných průpovědích).

Naznačený motiv svedené dívky se však objevuje ve stejném roce (1893) i u Antonína Sovy, v „*patologickém řezu*“ *Anna*, který vychází v pražských *Nových proudech*.¹² *Nové proudy* se sice také hned v úvodu proklamativně (byť velice vágně) politicky vymezují,¹³ ale z povahy časopisu je zřejmé, že míří i ke vzdělanějšímu publiku, součástí jiné strategie je širší prostor, kterého se beletrii na rozdíl od předchozích periodik v *Nových proudech* dostává.¹⁴ Próza tištěná v *Nových proudech* má možnost opustit agitativní nárok jiných úzce politicky orientovaných periodik, přesouvá se od agitace k intimizaci.

Sugestivní, smyslností obtěžkaný jazyk Sovovy prózy odkazuje k starší *Analýze* F. X. Šaldy (*Vesna*, 1891). Slova jsou volena tak, aby opakovaně čpěla atmosférou tíhy, která vše noří do beznaděje – v souladu s tím, jak se na svět patrně dívá Annin svůdce, mladý matematik Ronz, zatrpklý, cynický, plný rezignace. Sovova próza je záznamem nemoci prostoru i duše, daleka jakékoli prvoplánové agitace, apelu, uzavřena ve své beznaději.

Podobně jako jiný Sovův text, uveřejněný roku 1893 v *Nových proudech*, próza *Zaniklý domov* (záznam rodinného rozkladu, ztellelosti z perspektivy syna, studenta),¹⁵ znamená i próza jedenadvacetiletého Karla Červinky *Když zhasnou*

11 Podobně stavěná je i próza *Světla spravedlnost* z roku 1889, podepsaná Mářa – vyprávění o tom, jak se „z dřívější nehezke snilky stala [...] spanilá a statečná bojovnice za svobodu a osvětu.“ – Mářa: „Světla spravedlnost. Skutečný obraz ze života“, *Nový Věk Svobody* 2, 23. 5. 1889, č. 22, s. 309–311, 3, 9. 8. 1889, č. 3, s. 17–19.

12 Sova, Antonín: „Anna. Patologický řez“, *Nové proudy* 1, 1893, č. 4, s. 91–93, č. 5, s. 128–134, č. 6, s. 149–151.

13 Úvodní programní text *Nových proudů* (vycházejí nákladem Karla Stanislava Sokola a redakcí Josefa Škábly) spojuje pokrokovost v literatuře a umění vůbec s realismem, zároveň se ale hlásí k sociální vizi kolektivismu, respektive anarchismu, akcentuje emancipaci žen a představu lidového, českého státu.

14 Vychází tu například také Macharova sociálněkritická povídka veršem *Magdalena*.

oči (otíštěná tamtéž)¹⁶ odklon od jednoduše ideologizujícího vyprávění, soustředí se k postupu intimních strastí, niterných pochodů a hnutí postav. Sova stejně jako Červinka v další své próze *Právnick Václav Pecold* obrací na stránkách *Nových proudů* kritickou pozornost právě k představiteli studentstva, propadlému ochablosti duševní i tělesné: „Vysoký, vychrtlý, se shrbenou páteří, olejovou pletí, svraštělou kůží, s vyvstalým nosem, s řídkými, věncovitými, pod bradou bujícími vousy činil dojem člověka strádajícího, když ne nemocného.“¹⁷

Ke kristovské postavě dělnického mladíka se vrací v roce 1900 v *Omladině* Karel Vohryzek v „sociálním románu“ na pokračování *Tragedie muže*.¹⁸ Je to pozoruhodný pokus o spojení sociálněkritického realismu (v kombinaci s rétorikou politických výkladů) se symbolistním, naléhavým, náladotvorným jazykem:

Nad ústeckým přístavem zapadalo slunce chrlic poslední svou krev po kraji. Špinavá hladina přístavu, rudou záplavou večera zbarvená, činila příšerný dojem ohromné kałuže sražené krve.

A Říhovi se zdálo, jako by ti ohromní, svalnatí muži tam dole každou kárkou uhlí, kterou za temného dunivého rachotu pohřbívali v černých útrobach kotvicích zde lodí, každým chvatným přejetím úzké fošny, jež pojila loď s břehem, každým zaúpěním zpuchřelých boků lodí zesilovali podivnou náladu, která z rozplizlých rudých světél západu a temných vod přístavních, hnědého prachu uhelného a špinavé mlhy večerní vylézala pomalu, táhle a vlhkým měkkým chladem polypů obtáčela Řihu.

Tato úvodní symbolistní sekvence se postupně mění v realistně věcné vyprávění o životě snivého, nadaného, ale bídě, hladu a nemoci propadlého dělníka Říhy a současně v soustředěnou problematizaci vztahu mezi mužem a ženou. To je možná nejpřekvapivější bod této prózy: soucit vyvolávající obraz prosté, dělnické ženy utlačené mužským sociálním systémem, dominující sociálněkritické próze 80. a 90. let 19. století se – snad v inspiraci mizogynním naladěním *Moderní revue*¹⁹ – převrací. Právě v dělnickém světě je žena ukázána jako upíří bytost, která více nebo méně rafinovaně vysává svého muže – živitele. Bohužel tento román – pozoruhodná fúze modernistního a sociálněkritického psaní – z nějakého důvodu náhle nepokračuje.

15 Sova, Antonín: „Zaniklý domov“, *Nové proudy* 1, 1893, č. 10, s. 231–242.

16 Červinka, Karel: „Když zhasnou oči“, *Nové proudy* 1, 1893, s. 163–170, 197–204.

17 Červinka, Karel: „Právnick Václav Pecold“, *Nové proudy* 1, 1893, č. 11, s. 264–266, signalizována pokračování.

18 Vohryzek, Karel: „Tragedie muže. Sociální román“, *Omladina* 6, 1. 8. 1900, č. 7, s. 5–6, 9. 8. 1900, č. 8, s. 5–6, 18. 8. 1900, č. 9, s. 5–6, 29. 8. 1900, č. 10, s. 5–6, 13. 9. 1900, č. 11, s. 5–6, 21. 9. 1900, č. 12, s. 5–6. Jde o román určený k vystríhování, v oddělené sazbě.

19 Jedním z kořenů dekadentní mizogynie je zřejmě naturalistní konceptualizace člověka, potažmo ženy – zjevným prototypem ženy, která ničí muže, je už Zolova *Nana*.

Pozdním příkladem pohybu k intimizaci uvnitř okruhu anarchisticky orientované prózy, pohybu, který je zachytitelný už v prózách z *Nových proudů*, buď již jediný domácí prozaický text, který se objevil ve 4. ročníku Neumannova *Nového kultu* v květnu 1901 – Šrámkovo *Ironické vypravování o někom, kdo umíral...*²⁰ Zjevné antiklerikální zacílení této prózy je rozptýleno v podání prostoru („*takový slepý kout, který celičků byl zamořen, zadušen ohromnou, vyzáblou věží katolického kostela*“) a v útržcích myšlenek ústřední postavy, které v transpozici do 3. osoby spoluskládají výrazně subjektivizující a metaforizující řeč vyprávění o roztržce mezi synem a celým světem (včetně a především rodičů), kteří se ústy přítele snaží znovu – na prahu jeho blížící se smrti – vstoupit do Pavlova života. Ten vášnivě, neoblomně odmítá, odmítá jakýkoli sentiment, jakýkoli pocit ztráty, ale v závěru jen bezmocně přihlíží příchodu rodičů s knězem – vzdorné gesto jeho života bude ironicky překryto rituální formou smíření. To je pesimistické vyústění anarchistického diskurzu.

2. 2. VÝJEVY ZE ZLÉHO SVĚTA

František Lorenc v drobné próze *Lidskost (Omladina, listopad 1891)*²¹ uvádí na scénu další příznačnou postavu a místo anarchistického diskurzu – vězně a moment poprav, čekání na ni. V odsouzencově samomluvě, v jeho rozhovoru s bohyní Lidskostí i ve vypravěčově řeči zaznívají zřetelně – byť v konkrétní variaci – kousky obecného anarchistního „příběhu“ světa, téma útisku i volání po svobodě. Anarchistický diskurz se tu ne poprvé a naposled stýká s romantickou topikou, odlišnost je ale přece jen v tom, že řadě autorů textů, jež mají oživit atmosféru pobývání v žaláři, se v čase procesu s tzv. Omladinou toto pobývání opravdu stane součástí jejich osobní zkušenosti, zážitku. Romantická podobenství jako Lorencova *Lidskost* pak musí ustoupit produkci takových fikcí, které se ocitají v těsné blízkosti s „nefiktivními“ zprávami o světových projevech útisku, které plní okolní stránky listu; půjde o jedinou sérii nabádavých, nalehavých zpráv o zlém světě, které mají ukázat bídu a nespravedlnost v konkrétních obrysech, dát je vidět. Jedno i druhé má prostřednictvím konkrétně vyličené situace poukazovat ke zlé moci.

K těmto zprávám se pojí série tělesných, máchovskými existenciálních žalářních vzpomínek, které vycházejí na stránkách *Pokroku. Listu dělnického*, později *Časopisu pokrokových socialistů a Časopisu volných ideí*²² – anonymní *Dojmy z šibeniční noci* (listopad 1895), *Pravoslavovy Bělohorské vzpomínky* (listopad 1895) a *Suvarinův bezejmenný text* (prosinec 1895).²³

20 Šrámek, Fráňa: „Ironické vypravování o někom, kdo umíral“, *Nový kult* 4, 15. 5. 1901, č. 5, s. 131–141.

21 Lorenc, František: „Lidskost“, *Omladina* 1, 28. 11. 1891, č. 2, s. 22–23.

22 O profilaci kolínského listu *Pokrok* dost říká glosa distancující se od *Moderní revue*: „Moderní revue v tomto čísle v božské písce s radostí cituje spisovatele S. Przybyszewského, který píše o Spencerovi,

Jiný takový výjev ze zlého světa podává ve *Volném duchu* roku 1894 Věkoslav Haber – jeho próza *Ora pro nobis* (tj. oroduj za nás)²⁴ jako by exemplárně doprovázela, dovozovala bezprostředně předcházející anonymní stať *Črta o ženské otázce*, která pojednává o nerovném postavení ženy ve všech sociálních okruzích; perspektiva vyprávění je soucitná, ale současně ironicky zahrocená: modlitba tu přináší jen smrt a pachuč zázraku – dítě přežívá, ale pro jaký osud? Podobný ironický obrázek podepsaný šifrou –ch. – tiskne *Volný duch* pod názvem *Zadostiučinění*. Záznamem zlého světa je i nepodepsaná próza *Oběť militarismu. Prostý obrázek z vojny* (žičkovské *Pokrokové listy*, duben 1896). Realistní, věcná dikce je v těchto prózách zcela ve službě kritického gesta, které často pracuje s mravokárným, ideologizujícím kontrastem – jako například v próze Jaroslava Jiřího *Ze stínu domů* (*Pokrok*, červen 1896), kde se výjevy z bídného světa střídají se záběry z nemravného, lascivního světa bohatých lidí.²⁵

Dvě pozdější prózy se znovu vracejí k žalárnímu tématu – črta *Poslední večer...* (podepsaná Absolon) z ledna 1900, která se pokouší v útržkovitém sledu zaznamenaných vjemů a myšlenek evokovat atmosféru večera před započítím „procesu s Omladinou“, a text Karla Vohryzka *Nemesis bonorum custos* (tj. spravedlnost ochránkyně dobrých; *Omladina*, 1900),²⁶ který v podobě osobní vězeňské vzpomínky, resp. bachařova vyprávění přerůstá v kritiku represivního systému. Úvodní odstavec přitom velmi užitečně ukazuje k příznačnému impulzu, z něhož se rodí nejedna próza, otištěná na stránkách politicky orientovaných periodik: příběhy fungují jako modely, typické situace, typické osudy, v nichž má být vepsána „*plamenná obžaloba dnešní společnosti a jejich hospodářských a politických řádů*“, mají to být příběhy typických „*jednotníků, jejichž životopisy jsou krvavou ironií zvučného hesla*“, které dobrému člověku slibuje spravedlnost.

Próza jako tradiční forma narace se ocitá v přílehlavé funkční blízkosti reportáže a zpráv z nespravedlivého světa, to samo ale říká málo o jejím stylovém la-

Fourierovi a jiných zasloužilých vědátorech, že jsou to normální průměrné mozky. Všecko vůkol obyčejný, plochý mozek, jenom v redakci Moderní revue jsou mozky abnormální, asi takové, jaké vidáme v Kosmonosích.“ – *Pokrok. Časopis pokrokových socialistů* 1, 17. 2. 1896, č. 10, s. 79.

23 „Dojmy z šibeniční noci“, *Pokrok. List dělnický* 1, 16. 11. 1895, č. 4, s. 26–29; Pravoslav: „Bělohorské vzpomínky“, *Pokrok. Časopis pokrokových socialistů* 1, 30. 11. 1895, č. 5, s. 34–36; Suvarin: „[bez názvu]“, *Pokrok. Časopis pokrokových socialistů* 1, 18. 12. 1895, č. 6, s. 42–44.

24 Haber, Věkoslav: „Ora pro nobis“, *Volný duch. Časopis pro zájmy společenského a duševního života* 1, 7. 12. 1894, č. 2, s. 3–4.

25 –ch.-: „Zadostiučinění“, *Volný duch. Časopis pro zájmy společenského a duševního života* 1, 4. 1. 1895, č. 4, s. 4–5; [bez uvedení autorství]: „Oběť militarismu. Prosté obrázky z vojny“, *Pokrokové listy. Časopis politický, hospodářský a společenský* 1, 25. 4. 1896, č. 3, nestránkováno; Jiří, Jaroslav: „Ze stínu domů“, *Pokrok. Časopis volných ideí* 1, 18. 6. 1896, č. 19, s. 146–148.

26 Absolon: „Poslední večer...“, *Omladina. Orgán mládeže československé* 6, 17. 1. 1900, s. 2–3; Vohryzek, Karel: „Nemesis borum custos“, *Omladina. Orgán mládeže československé* 6, 25. 7. 1900, č. 6, s. 5–6.

dění, o schopnosti jednotlivých autorů vtisknout textům kus něčeho individualizujícího – ostatně to patrně ani není jejich bezprostředním cílem; pokud se to přihodí, pak teprve ve službě prvotnímu záměru: naléhavě evokovat výjev ze zlého světa. Tomu odpovídá i jeden častý rys próz v anarchistických časopisech: anonymnost, užití pseudonymu, šifry – nejen v rámci nějaké konspirační nutnosti, ale také proto, že individuální estetická hodnota není tolik podstatná.

2. 3. VÝCHOVNÝ HLAS

Už na pozadí chmurné intimizace u Sovy, Červinky a Šrámka a vzniku výjevů ze zlého světa bylo možné sledovat jeden setrvalý trend v povaze anarchistických próz: směřování k poučnému exemplu, které může produkovat nejen odmítané, ale i vzorové modely chování, postojů.

Takový výchovný text, nazvaný *Milovali se*, tiskne *Omladina* v říjnu 1891 pod pseudonymem Leokadie.²⁷ Text funguje jako partnerská poradna, která říká – prostřednictvím konkrétního příběhu – mužům: zapojte i své dívky a ženy, i ony touží podílet se na vašem boji, být s vámi na schůzích... Agitace a účelnost se samozřejmě stává předmětem estetických sporů a odmítnutí, nicméně František Švehla v *Nových proudech* (1893) vyslovuje postoj politicky²⁸ angažovaného autora celkem jasně: „*Tím různíme se od spisovatelů dřívějších, že vážně přemítáme o účelu svého umění a o sociálním poslání spisovatele za dnešních těžkých dob. Zavrhuje heslo l'art pour l'art a s pýchou přijímáme titul »utilitáři«, jenž nám nespravedlivě a ukvapeně byl uštědřen s příhanou. Múza musí dnes sloužit aktuálním otázkám sociálním v této práci domněle sprosté a špinavé. Musí pochopiti svou úlohu, tíhu dne, cenu práce, účelnost svého počínání a nesmí se štítit pracovat jako dělnice na náspu nebo při čištění stok.*“²⁹

Poučující prozaická produkce se nejednou spoléhá na tradiční žánr didaxe – na dialog. Prózy, které jsou vlastně výkladem aktuálních otázek ve formě dialogu, je možné najít například ve vídeňských *Volných listech (Orgánu neodvislých socialistů v Rakousku)* z let 1894–1895: pod čarou tu na pokračování vycházejí anonymní prózy *Helena a Marketa* a *Zvědavý chlapec*.³⁰ V mostecké *Nové Omladině* je pak v lednu 1895 otištěna – také anonymní – próza *Na smrtelném loži*,³¹ v níž umírající mladý dělník odpovídá na slova matčina žalu sáhodlouhou přednáškou o „*rynějším společenském systému*“, pod níž „*úpí celý svět proletářský*“ a který i jeho

²⁷ Leokadie: „Milovali se“, *Omladina* 1, 28. 11. 1891, č. 2, s. 21–22. Pseudonym Leokadie se objevuje ještě u jedné podobně laděné drobné prózy, nazvané *Mladým duším* (*Omladina* 1, 29. 10. 1891, č. 1, s. 7–8). Kdosi podepsaný Leokad. je potom autorem pojednání *Manželství* (*Nové proudy* 1, 1893, č. 1, s. 24–26, č. 4, s. 100–104).

²⁸ V běžném smyslu toho slova.

²⁹ Švehla, František: „Několik myšlenek literáta“, *Nové proudy* 1, 1893, č. 1, s. 12.

³⁰ „Helena a Marketa“, *Volné listy. Organ neodvislých socialistů v Rakousku* 2, 21. 2. 1894, č. 18, nestrančkováno. Jde vlastně o seriál, nicméně ve fondu knihovny ÚČL AV ČR je k dispozici jen jediná

podkopal k smrti. Lid trpí, ale on přece vyslovuje víru v lepší čas – v závěru už mladíkova řeč nesměřuje k matce, ale přímo a odhaleně ke čtenáři: „*Buď svobodným, světe, a láska lidu ovládej tebou. Umírám rád, poněvadž jsem hlásal svobodu, blaho lidstva; čiň čtenáři podobně.*“ V ústecké *Omladině* pak v listopadu 1896 najdeme patrně Kalinovu dialogickou prózu *Mladí a staří*, v níž je do dvou partů rozepsána dobová polemika o pojem „egoismu“.³² V pražské *Omladině* z roku 1900³³ pak narazíme na pozoruhodnou Haberovu prózu *Návštěva v Ateliero* – wildovský dialog dvou mužů. Jedním z nich je malíř, který dosud hledal Krásu v salonech, druhého muže staví kompozice dialogu do pozice toho, kdo ví a odpovídá na otázky, přednáší. Výchozím postulátem je opuštění salonu ve jménu naturalistně chápané pravdy, „*že hedváb jest utkáno z vykrváčených žil ubohé ženy*“ – krása je tedy pojata naturalistně, sociálněkriticky, aniž by nicméně byla jako pojem opuštěna, je jí odňat pouze atribut „harmonie“ nebo „hladkosti“. Krása nyní spočívá v míře, v jaké umělecké dílo napomáhá reformovat svět v utopické vizi Anarchie. Haber tímto textem pozoruhodně propojuje žánrové schéma estetického dialogu s postulátem agitačního, otevřeně politického umění, což lze považovat za stopu důležitějšího dilematu, které provází estetické uvažování na zlomu 19. a 20. století.³⁴

Jinou formu takového prozaického přepisu dobového dilematu představuje próza *Kamarád* (autor je podepsán jako Józa; žižkovské *Pokrokové listy*, duben 1896), která prostřednictvím příběhu konkrétního člověka otvírá otázku násilného nepokoje i jak má vypadat politický boj.

Do vzorové linie anarchistické prózy lze počítat „*utopistický román*“ na pokračování *Komunisté* Viléma Körbera, který v listopadu 1897 začínají tisknout smíchovské *Volné listy* – nedokončenému torzu dominuje postava pohostinného, rozvážného a přece rozhodného dělníka a novináře Viktora a nárys ideálních vztahů v jeho rodinném kruhu, vyvzdorovaných na bídě a represii.³⁵

část, v následujícím ani dalším čísle *Volných listů* navíc text nepokračuje, byť je pokračování deklarováno. „Zvědavý chlapec“, *Volné listy. Organ neodvislych socialistů* 3, 10. 10. 1895, č. 51, nestránkováno.

31 „Na smrtelném loži“, *Nová Omladina* 1 (Most), 16. 1. 1895, č. 1, s. 3–4.

32 Kalina, Antonín Pravoslav: „Mladí a staří“, *Omladina. Organ mládeže československé* (Ústí nad Labem), 7. 11. 1895, č. 1, s. 2–4.

33 Haber, Věkoslav: „Návštěva v Ateliero“, *Omladina. Organ mládeže československé* 6, 1900, č. 7, s. 5–6, č. 8, s. 4–5.

34 Viz „přednášku“ St. K. Neumanna *Umění, umělci a lid* (Nový kult. Sborník politický, sociální a umělecký 3, 28. 4. 1900, č. 4, s. 7–11, 12. 5. 1900, č. 5, s. 3–5), v níž Neumann odmítá hermeticky artistní pojetí tvorby, vyzývá: „[s]estupte hezky, pánové, ze svých prorockých židliček do života!“, proti tomu stať Arnošta Procházky *Umění a lid* (Barnet, Vilém: „Umění a lid“, *Moderní revue* 14, 1903, č. 5, s. 214–220) a ostatně i Martenovu esej *Kriterion života* (*Moderní revue* 14, 1903, č. 1, s. 3–13), problematizující užití pojmu „život“, a nakonec znovu Neumannovu stať *Tendence v umění* (Nový kult. Sborník politický, sociální a umělecký 7, 15. 4. 1904, č. 1, s. 15–17).

35 Körber, Vilém: „Komunisté“, *Volné listy. Časopis volných ideí* 1, 5. 11. 1897.

2. 4. ROZPUŠTĚNÁ NARACE

Vedle příběhů, které mohou fungovat jako kritická nebo vzorová exempla, se na stránkách anarchistických tiskovin od počátku objevují texty, které ztrácejí obrysy narativu, texty daleko více směřující k podobnosti, k projektům symbolických krajin či k zachycení nálady, k básni v próze.

Taková utopické podobnosti (vedle burcujičích básní) psal pro *Omladinu* František Lorenc – příkladem budiž text uveřejněný v *Omladině* v dubnu 1893, který Lorenc pojmenoval *Vzkříšení*.³⁶ Je vystaven jako dobře čitelný symbolický obraz: přírodní jaro se přesvědčeně prolíná s vizí Spasitelova díla, s vizí společenství lásky, rovnosti.

Na podzim 1894 začínají vycházet *Moderní revue* a s ní spřízněný, nicméně k denní politice bezprostředněji zaměřený *Volný duch*. *Časopis pro zájmy společenského a duševního života*. Vedle ironických, sociálněkritických výjevů, o nichž už byla řeč, se na stránkách *Volného duchu* objevují pozoruhodné texty Karla Dražďáka, Věkoslava Habera, L. Telčara,³⁷ Emany. Jsou to texty vymykající se sociálněkritické či jakkoli výchovné dikci – je patrné, že *Volný duch* se v sobě pokouší soustředit obě linie českého anarchistického diskurzu, politickou i okázale apolitickou. Proto vychází ve *Volném duchu* Haberovo pojednání *O dekadenci*,³⁸ které v tzv. dekadenci vidí nejaktuálnější, nejživotodárnější umělecký směr a naopak naturalismus a realismus spatřuje na ústupu, proto najdeme ve *Volném duchu* nadšenou Haberovu recenzi Březinových *Tajemných dálek*: „Kus úchvatné *Moderny vyslovené v barvách imperesu duše*.“³⁹ Je však nutné všimnout si, že ani nová stylová inspirace nemusí úplně zrušit agitační půdorys: tendenční vyprávěcí obrys prózy může zůstat zachován. Tak je tomu v Haberově próze *Ještě není konec* – exemplárně zkratkovitým, věcném výseku ze společenství aktivistů, který se obrací k ženě slovy: „Ó, ženo, ženo, ženo – tvá přišla doba – vychovávej!“⁴⁰

Jenže vedle toho již tu existují prózy úplně jiné, počínaje přetiskem Dražďákovy básně v próze *Tobě... z Moderní revue* a otiskem jiné Dražďákovy básně podobného typu – *Vy...*⁴¹ Možná by se dalo říct, že tady politika končí. Ale co když tu jde spíš jen o nástup **jiné**, možná intimnější politiky: zaměřené k jiným cílům, pramenící z jiné – řekněme „genderové“ – frustrace?

Vy bestie zlatovlasé a černé, vy ženy vilné, z jejichž objetí mi vždy jen nemoc a strasti
kynuly – – –

36 Lorenc, František: „Vzkříšení“, *Omladina. Orgán mládeže československé* 2, 5. 4. 1893, č. 3, s. 17–18.

37 Telčar L.: „Pověst“, *Volný duch* 1, 21. 6. 1895, č. 13, s. 2.

38 Haber, Věkoslav: „O dekadenci“, *Volný duch* 1, 21. 6. 1895, č. 13, s. 10–11.

39 -ber [= Haber, Věkoslav]: „Tajemné dálky“, *Volný duch* 1, 21. 6. 1895, č. 13, s. 11.

40 Haber, Věkoslav: „Ještě není konec“, *Volný duch* 1, 10. 5. 1895, č. 11, s. 5–6.

41 Dražďák, Karel: „Vy...“, *Volný duch* 1, 24. 5. 1895, č. 12.

Ty zvěři zlatovlasá, smějící se pyšným smíchem, který mi sugeruje, bych srdce si z náder vyrval a k nohous tvým je vrhl rozervané, a tys je chtivě zhltila [...].

Také Haberova obraznost nabývá silně expresivních, naturalizujících odstínů, jež vykreslují apokalyptický, bahnivý svět, který se může zřítit do totální beznaděje a zmaru (*Úkaz*), nebo naopak vyústit v symbolickou zahradu blaženosti (*Finis...*), v místo bez Pána a cenzury. Utopické schéma mění svůj jazyk i scenerii, legendizuje se, možná také v inspiraci Nietzschovým příkladem (ostatně Haberův *Úkaz* je uvozen mottem z *Tak pravil Zarathustra*). Jazyk těchto básnívých, kazatelských próz má očividně být maximálně expresivní, každé slovo má naléhat, šokovat, expresivita zbytněla, artistně se svíjí sama v sobě – odtud „*napuchlá rodidla*“ nebo „*šílenost černá, jež saje mozek rudými pysky*“ v Emanových *Myšlénkách*...⁴²

Ke stejné linii lze počítat také bezejmennou prózu (podepsanou Jedlovský), vydanou na stránkách *Pokroku* v červnu 1896.⁴³ V mytologizujícím obraze proměn krajiny se tu krok po kroku rozvíjí pohyb ke krajíně věčného blaha ze závěru textu: původní slunečná divokost, zdraví a síla je střídána vládou močálu, smrti, kterou zruší teprve série ničivých bouří; po ní se vrací slunce: „*Počala se jeviti rudá záplava, předzvěst to nastávajícího dne.*“ Krajina je zhlazena, namísto „*hor, skal a lesů, kalu*“ je tu lán obilí, znamená kultivované, blažené pospolnosti.

Podobně se chová text *Ze snů bdící* Julie Dobšinské (smíchovské *Volné listy*, únor 1897)⁴⁴ – záznam duchovní obrody iniciované zjevením „*rudé záře*“, roztržením tmy, podivná komunistická paralela k březinovským vizím.

Jsme svědky politizace symbolistní představivosti, nebo opačně, symbolizace politické vize? Zdá se, že ať už dané gesto vymežíme jakkoli, prózu Julie Dobšinské je třeba číst v souvislosti s možná rafinovanější, pesimističtější symbolistní prózou fin de siècle, která se nejednou politickému rámci zdá být vzdálená (například texty Karla Babánka, Karla Kamínka). Možná se tu nabízí ještě ne zcela doceněné kontinuum uvnitř dobové prozaické produkce: symbolistní krajina nejen jako projekce niterného naladění, jak se často říká, ale také – vtělená politická vize.

2. 5. SATIRA

Anarchistické prózy mají zprvu k humoru, byť satirickému, daleko – anarchistické gesto je prostoupeno zanícenou vážností. Trpce satirický „*obrázek z praž-*

⁴² Haber, Věkoslav: „*Finis...*“, *Volný duch* 1, 26. 4. 1895, č. 10, s. 1; Haber, Věkoslav: „*Úkaz*“, *Volný duch* 1, 21. 6. 1895, č. 13, s. 2; Eman: „*Myšlénky...*“, *Volný duch* 1, 21. 6. 1895, č. 13, s. 3.

⁴³ Jedlovský: „[bez názvu]“, *Pokrok* 1, 28. 8. 96, č. 21, s. 162.

⁴⁴ Dobšinská, Julie: „*Ze snů bdící*“, *Volné listy. Časopis volných ideí* 1, 25. 2. 1897, č. 3, s. 18.

ského domu“ *Márinka se vdává* V. P. Trnavského (vl. jm. Václav Plaček), který vyšel v *Nových proudech* (1893),⁴⁵ je spíš pokračováním nerudovské tradice než pohybem jinam. Sérii hodnou povšimnutí vytvořil až v roce 1900 na stránkách *Omladiny* svými karikaturními prózami znovu Karel Vohryzek – jde o jakýsi „přírodopis politického života Prahy“,⁴⁶ působící jako předznamenání (nejspíše ne jediné) satiricky hravých, parodických krátkých próz plných černého humoru a nadsázky, tak jak je v pozdějších ročnících *Omladiny* nebo v *Šibeničkách* Neumannova *Nového kultu* nacházíme u mladších autorů tzv. anarchobohémy, Fráni Šrámka, Jaroslava Haška, Rudolfa Těsnohlídka aj.

3. POKUS O SHRNTÍ

Periodika spjatá proklamativní inklinací k idejím anarchismu se nevzdávají možnosti tisknout na svých stránkách prozaické fikce, zároveň je však víceméně zřetelně vtahují do okruhu svých otázek, toho, co naléhá. Ve spektru „anarchistických“ periodik jsou patrná dvě pole diferenciací. Jedno je dáno rozprostřením periodik na časové ose. Tady próza tištěná v „anarchistických“ periodikách odpovídá na stylové pohyby vlastní tehdejšímu psaní: od ironicko-sentimentálních, sociálněkritických výjevů přes intimizaci (žalářní prózy, Sovovy a Červinkovy prózy v *Nových proudech*), symbolistně laděné, zjitřené básně v próze až k názvuku ryzí satiry prostoupené nadhledem, útočným smíchem.

Intenzita tohoto odpovídání se samozřejmě různí v souladu s charakterem jednotlivých periodik, s tím, jak se autorské zázemí periodika situuje v anarchistickém diskurzu, s tím, jaké má dané periodikum ambice, ke komu míří, v jakém kruhu chce promlouvat. A ve spolupráci těchto dvou diferencujících polí se odvíjí pozice a podoba prózy v tom kterém listu.

LITERATURA

TOMEK, Václav

2002 *Český anarchismus a jeho publicistika 1880–1925* (Praha: Filosofia)

⁴⁵ Trnavský, V. P.: „Márinka se vdává...! Obrázek z pražského domu“, *Nové proudy* 1, 1893, č. 10, s. 242–245.

⁴⁶ Karel: „Pustil se boha a chytil se vrby“, *Omladina* 6, 1900, č. 6, s. 2–4; Karel: „Pan Vědecký“, *Omladina* 6, 1900, č. 7, s. 2–4; Karel: „Pan Soudeček, protektor...“, *Omladina* 6, 1900, č. 8, s. 2–4; Karel: „Pan Blafnik, žurnalista“, *Omladina* 6, 1900, č. 10, s. 2–3; Karel: „Doktor Rámus, poslanec“, *Omladina* 6, 1900, č. 11, s. 2–3.